

I. KALBOTYRA

Daiva Aliūkaitė

Vilniaus universitetas
Kauno humanitarinis fakultetas
Muitinės g. 8, LT-44280, Kaunas, Lietuva
Tel.: +370 3 7422 604

Moksliniai interesai: geolingvistika, perceptyvioji dialektologija, sociolingvistika

Jolanta Valikonė

Vilniaus universitetas
Kauno humanitarinis fakultetas
Muitinės g. 8, LT-44280, Kaunas, Lietuva
Tel.: +370 3 7422 604

Moksliniai interesai: sociolingvistika, taikomoji kalbotyra

BENDRINĖS KALBOS IR TARMĖS DOMENAI

Straipsnis skirtas bendrinės kalbos ir tarmių distribucijos problemai. Remiantis Žemaitijos (tyrimas vykdytas Telšių „Atžalyno“ vidurinėje mokykloje) ir Dzūkijos (tyrimas vykdytas Varėnos „Ryto“ vidurinėje mokykloje) jaunimo sąmoningųjų nuostatų tyrimo duomenimis, yra vertinami tarminio kodo sklaidos polinkiai vadinamuosiuose solidarumo (pvz., draugai), izoliuotajame (pvz., šeima) ir instrumentiniame viešajame (pvz., mokykla) domenuose. Kalbos atmainų distribucija domenuose yra aiški nuoroda į kodo vitališkumą ir išlikimą. Reikia pripažinti, kad kalbos atmainų distribucija, kitaip nei skirtingų kalbų distribucija dvikalbėse ar daugiakalbėse bendruomenėse, numato tik ribotas grėsmes kalbai kaip visuminiam konkrečios etninės bendruomenės komunikaciniam, taip pat saviraiškos, tapatumo ir kt. vienietui. Kita vertus, tarminio kodo palaikymo požiūriu, pavyzdžiui, namų domeno praradimas, be abejo, yra nuoroda į tarmės mirtį. Be to, savo ruožtu bendrinės kalbos ir tarminio kalbėjimo distribucijos schema, tiksliau eilinių kalbos bendruomenės narių įsivaizduojamoji bendrinės kalbos ir tarminio kalbėjimo distribucijos schema (straipsnyje kalbama apie tyrimą, kuriame taikyti tik netiesioginiai metodai, taigi tikslumas gali būti tik dalinis!), yra informatyvi ir kitais aspektais, pavyzdžiui, atsiranda galimybė įvertinti bendrinės kalbos ir tarminio kalbėjimo ideologinę vertę socialiniame kontekste ir pan.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: bendrinė kalba, tarminis kalbėjimas, domenai, kalbinės nuostatos.

---

1. Įvadinės pastabos

Sociolingvistikos paradigmoje galima kurti įvairias bendrinės kalbos (=BK) ir tarmės / tarminio kalbėjimo (=TK) santykių charakteristikas. Aiškiausia tokių tyrimų skirtis – lingvistinė arba ekstralingvistinė BK ir TK charakteristika. Viename iš naujausių teorinių straipsnių Nikolasas Couplandas, bandydamas pervertinti moderniose visuomenėse kintantį standartinės kalbos¹ ir dialekto santykį, pažymi, kad

tarminio diskurso tyrimai dažniausiai informatyvūs kalbos kaitos požiūriu, o socialinė (ideologinė) kaitos dimensija dažnai lieka neįvertinta (plg. Coupland 2010, p. 55–56). Mokslininko teigimu, *sociolingvistinės kaitos*, kaip jungiančios *kalbos kaitą* ir *socialinę kaitą*, analizė yra patikima strategija paaiškinti kalbos ideologijas, kalbos kaitą socialinės kaitos kontekste. Reikia pasakyti, kad kodų (t. y. kalbų, dialektų, kitų variantų ir kt.) *rinkos vertė* (angl. *market value*) (dėl termino žr. Inoue 1997; 1998) yra kintantis dydis. Tokią įžvalgą pagrindžia nauji ar vis

---

¹ Standartinė kalba – bendrinė kalba.

pakartojami mokslininkų tyrimai dėl kodų atvirojo ar paslėptojo prestižo, kodų kaitos ir pan. Ideologinės nuostatos bendruomenėse neabejotinai veikia ir kodų pasirinkimo ar bent jau požiūrio į kodus polinkius.

Taigi šio straipsnio objektas – BK ir TK domenai. Mokslinės diskusijos pagrindas – jaunimo kalbinių nuostatų tyrimo duomenys. Remiantis tyrimo duomenimis, siekiama nusakyti BK ir TK domenų eilinių kalbos bendruomenės narių požiūri. Nuostatų tyrimai teikia duomenų ekstralingvistinei BK ir TK santykių charakteristikai, taigi tikimasi, kad duomenų analizė leis pasiūlyti įžvalgų dėl vadinamosios sociolingvistinės kaitos, TK ir BK ideologinės vertės socialiniame kontekste. Nors mažai tikėtina, kad vartotojų kalbinių nuostatų tyrimai leistų tiksliai nustatyti bendrinės kalbos ir dialektų *sklaidos indeksą* (dėl termino daugiau žr. Inoue 1998, p. 85)², tačiau eilinių vartotojų (kartu ir vertintojų) BK ir TK kompetencijos ir vartosenos konceptualizavimas gali parodyti, ar XXI amžiaus pradžioje vartotojų sąmonėje BK ir TK domenų opozicija aiški ir griežta (bent jau aprioriškai).

Turint omenyje tai, kad tyrimo duomenys yra gauti taikant netiesioginį metodą, formuluojamos įžvalgos neturi griežto imperatyvumo – tai labiau prielaidos holistiniam BK ir TK domenų tyrimui, taikant ir tiesioginius, ir netiesioginius metodus kartu.

2. Domeno apibrėžtis

Prieš pereinant prie empirinio tyrimo duomenų, t. y. domenų suvokties kalbos vartotojų požiūriu, analizės, pristatyta domeno apibrėžtis teoriniu lygmeniu.

Reikia pasakyti, kad domeno apibrėžtis, išryškėjanti teorinėse paradigmose yra gana monolitiška. Nepaisant kiekybinės atitikties ar neatitikties, t. y. skiriama X arba Y domenų, subordinacinių ryšių tarp domenų konceptualizavimo, aiškėja gana vienalytė šio sociolingvistinio diskurso (plačiaja prasme) parametro vertė. Tai segmentuojantis *homo sapiens* kalbinę veiklą parametras, kuris iš esmės kritinėje paradigmoje aktualus kaip klasifikacinis dydis, kad kuo tiksliau ir aiškiau būtų galima tyrėjui suprasti skiriamųjų kalbinės raiškos požymių prigimtį, priežastis (pirmiausia ekstralingvistines), veiksnius.

Kaip pažymi Hartmutas Haberlandas (2005, p. 228–230), 1933 m. Gerhardas Schmidtas-Rohras knygoje „Mutter Sprache“, analizuodamas kalbų distribuciją bilingvėje aplinkoje³, išskyręs 9 sritis, t. y. šeima, žaidimų aplinka ir gatvė, mokykla, bažnyčia, literatūra, spauda, kariuomenė, teismas, valdžia (administracija), kuriose kai kuriais atvejais *a priori* teisiškai apibrėžta X ar Y kalbos vartoseną, kai kuriais X ar Y kalbos vartoseną pasirenkama iš tradicijos ir pan., iš esmės pirmasis mokslinėje tradicijoje implikavo domeno sampratą. Plačiau teoriškai tokios sričių klasifikacijos G. Schmidtas-Rohras nepaaiškino ir termino nepasiūlė.

Sociolingvistinėje tradicijoje domeno kategorija pirmiausia siejama su Joshua A. Fishmano vardu. J. A. Fishmanas (1972, p. 19), domenų kvalifikuodamas kaip apibrėžtus kontekstus, išskyrė penkis: šeimos, draugų, religijos, darbo ir švietimo.

Reikia pasakyti, kad, kitaip nei vadinamosios *naivosios domeno sampratos* (dėl termino žr. Haberland 2005, p. 230,

² Reikia pasakyti, kad didesnis ar mažesnis *sklaidos indekso* tikslumas įmanomas tik kalbų tyrimuose, plg. galima gauti statistinius duomenis dėl svetimųjų kalbų mokymosi ir pan. (taip pat žr. Inoue 1997; 1998).

³ Gerhardas Schmidtas-Rohras remiasi bilingvio Italijos regiono pavyzdžiu.

236) kūrėjas G. Schmidas-Rohras, kuris pateikė apibrėžtą sričių, susijusių su kalbų distribucija bilingvėje aplinkoje, išsklotinę, J. A. Fishmanas pažymi, jog iš anksto negalima numatyti domenų, nes kiekvienos dvikalbės ar daugiakalbės bendruomenės socialinis kontekstas implikuoja skirtingus savitus domenų⁴. Taigi, remiantis J. A. Fishmano apibrėžtimi, galima patikslinti, kad domenai gali būti identifikuojami pagal savitą socialinės sferos pobūdį ir savitą veiklos charakteristikas, plg. lokalizacija laike, lokalizacija vietoje, socialiniai santykiai, vaidmenys ir kt. (taip pat žr. Preisler 2005, p. 244).

Domenų išskyrimas, t. y. socialinės višumos segmentavimas, iš esmės susijęs su atskirų domenų *per se* verte, plg. bažnyčios domenai ar religijos domenai; mokyklos domenai ar švietimo domenai ir pan. numato skirtingų socialinių vaidmenų visumą, skirtingas komunikacines situacijas, temas ir kt. Taigi iš pirmo žvilgsnio nesunkiai numanomos opozicinės domenų paradigmos: viešieji vs privatieji domenai ir oficialieji vs neoficialieji domenai, tik iš dalies yra reikšmingos charakteristikos. Bažnyčios domenai – tai ir vieši pamokslai, ir asmeninė malda, taigi fiksuojama viešumo ir privatumo sankirta, kurios negalima nepaisyti, nes, galima neabejoti, ypač domenų praradimo aplinkoje, domenų reprezentuos kelios raiškos⁵. Tas pats pasakytina ir apie oficialiųjų bei neoficialiųjų domenų skirtį. Galima teigti, kad švietimo domenai *a priori*

priklausytų oficialiųjų domenų paradigmai, tačiau, kaip rodo kitų kraštų (plg. Belgijoje) tyrimai, regioniniai variantai kaip ir standartinės kalbos (=BK) švietimo domene (plg. pamokos diskursas) yra tapę integralia kalbinės raiškos dalimi (plg. Van De Craen, Humblet 1989, p. 13–29).

Kaip taikliai pažymi Chrisas Jefferys ir Rajendas Mesthris (Jefferys, Mesthris 2007, p. 6), domenai tai ekstralingvistinė, labiau žyminti veiklą, o ne vietą, diskurso situaciją, o ne kalbą, kategoriją. Todėl Antono M. Hageno (1989, p. 48–61), analizavusio dialektų ir frizų kalbos vaidmenį Olandijos švietimo sistemoje, pateikta domenų klasifikacija atrodo bene tiksliausia ir pagrįsčiausia. Tyrėjas domenai klasifikuoja į tris grupes:

- 1) „instrumentiniai viešieji“ domenai, pavyzdžiui, mokykla, viešosios institucijos, pokalbiai su nepažįstamaisiais;
- 2) „solidarumo“ domenai, pavyzdžiui, draugai, kaimynai, kolegos;
- 3) „izoliuotieji“ domenai, pavyzdžiui, šeima (Hageno 1989, p. 53).

Ši klasifikacinė schema yra metodologiškai priimtina ir vykdyto tyrimo empirinių duomenų analizei atlikti.

Galima teigti, kad domenų kalba yra aiški (beveik absoliuti!) nuoroda į kalbos *gyvybingumo koeficientą*⁶. Minėtoji kategorija – gyvybingumo koeficientas – pirmiausia aktuali analizuojant keliakalbių kraštų kalbų gyvybingumą vartosenoje, tačiau kalbos skaidumas – tarminė raiška vs bendrinė kalba – implikatyviai numato šio metakalbinių vieneto vartoseną ir analizuojant BK bei TK gyvybingumą. Pažymėtina, kad, kalbant

⁴ Jau minėtus 5 domenai J. A. Fishmanas apibendrina remdamasis Niujorko puertorikiečių kalbos bendruomenės narių kodų distribucija (Fishman ir kt. 1971).

⁵ Plg. Susana Gal, atlikusi etnografinį tyrimą Austrijos pasienyje netoli sienos su Vengrija, pateikia duomenų, kad visų informančių Dievo (ar maldos) kalba yra vengrų, o su kalvinistų pastoriumi dalis informančių kalbasi vokiečių kalba arba ir vengrų, ir vokiečių kalba (Swann 2003, p. 161–162).

⁶ Gyvybingumo koeficientas – tai Kanados mokslininkų Grantas McConnello ir Jeano-Deniso Gendrono 1993 m. pasiūlyta kategorija, leidžianti sociolingvistikos diskurse grupuoti kalbų, variantų gyvybingumą pagal *užimamus* domenai (Inoue 1998, p. 91).

1 lentelė. Respondentai pagal lytį ir amžiaus grupę

Miestas	Lytis	Paaugliai	Jaunuoliai	Iš viso	Procentai grupėje
Varėna	V	38	39	77	52
	M	38	32	70	48
Telšiai	V	37	21	58	37
	M	39	58	97	63

apie BK ir TK *užimamus* domenus, visai kitą vertę įgyja domeno praradimo kategorija. Kalbos atmainų distribucija, kitaip nei skirtingų kalbų distribucija dvikalbėse ar daugiakalbėse bendruomenėse, numato ribotas grėsmes kalbai kaip visuminiam konkrečios etninės bendruomenės komunikaciniam, taip pat saviraiškos, tapatumo ir kt. vienetui. Kita vertus, TK palaikymo požiūriu, pavyzdžiui, namų domeno praradimas, be abejo, yra nuoroda į tarmės mirtį. Be to, savo ruožtu BK ir TK distribucijos schema, tiksliau eilinių kalbos bendruomenės narių įsivaizduojamoji BK ir TK distribucijos schema (pristatomame tyrime taikyti tik netiesioginiai metodai), yra informatyvi ir kitais aspektais. Pavyzdžiui, gali būti įvertintas jau užsimintas ideologinis aspektas, t. y. BK ir TK ideologinė vertė socialiniame kontekste ir pan.

3. Kalbinių nuostatų tyrimo organizavimas

3.1. Tiriamieji

Tyrimo pradžioje iškelta prielaida, kad ir BK, ir TK atskirų Lietuvos regionų atstovai vertina skirtingai, todėl apsispręsta apklausti dviejų regionų jaunimo atstovus. Tyrimui pasirinkti skirtingų Lietuvos regionų miestai, turintys po kelias vidurinio ugdymo įstaigas. Vienas iš kriterijų – kad šių miestų gyventojai save nesunkiai identifikuotų kaip to regiono gyventojus. Tyrimai rodo, kad eiliniai bet kurios bendruomenės nariai ne-

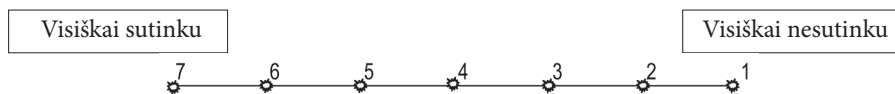
geba kurti tikslios savo gyvenamosios vietos etnokultūrinės charakteristikos. Pavyzdžiui, kauniečiai, šiauliškiai savo gyvenamąją vietą sunkiai identifikuoja pagal etnografinę priklausomybę (Venskienė 2008, p. 88–99). Kad būtų išvengta respondentų tapatinimosi problemos, pasirinkti etnografinių regionų centrai – Telšiai ir Varėna.

Tyrimui pasirinktos vidurinės mokyklos tam, kad vienoje ugdymo įstaigoje iškart pavyktų apklausti dviejų amžiaus grupių mokinius. Mokyklos pasirinktos atsitiktinai, pasinaudota AIKOS duomenų baze (prieiga: <http://www.aikos.smm.lt/aikos>). Apklausa Varėnos „Ryto“ vidurinėje mokykloje atlikta 2009 m. gruodžio, Telšių „Atžalyno“ vidurinėje mokykloje – 2010 m. vasario mėn. Tirtos dviejų amžiaus grupių – paauglių ir jaunuolių – tiriamųjų kalbinės nuostatos. Paauglių amžiaus grupę sudaro 12–14 m. tiriamieji (atitinkamai 6–8 klasių mokiniai). Jaunimo amžiaus grupę sudaro 17–19 m. tiriamieji (atitinkamai 11–12 klasių mokiniai)⁷. Pagrindiniu kriterijumi laikant ne metus, bet kalbinę, kultūrinę, socialinę patirtį tik iš dalies tiriamuosius galima griežtai priskirti skirtingiems amžiaus kontingentams, taigi nuostatų duomenis galima vertinti ir apibendrintai.

Iš viso tyrime dalyvavo 302 respondentai. Varėnos „Ryto“ vidurinėje mokykloje

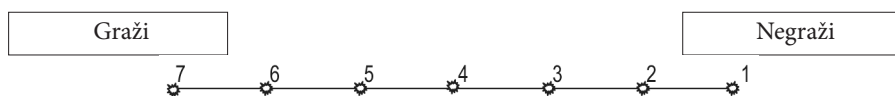
⁷ Plg. demografė Dalia Prakapienė taip apibrėžia šias amžiaus grupes: 13–16 m. berniukai ir 12–15 m. mergaitės sudaro paauglių amžiaus grupę, 17–21 m. berniukai vadinami jaunuoliais, 16–20 m. mergaitės – merginomis (Prakapienė 2007, p. 46).

Tarmė tinkama kalbėti su draugais

1 schema. Likerto skalė (pavyzdys)

Bendrinė kalba yra

2 schema. Semantinio diferencialo skalė (pavyzdys)

užpildytos 147 anketos, Telšių „Atžalyno“ vidurinėje mokykloje – 155 (žr. 1 lentelę).

3.2. Tyrimo instrumentas

Nuostatų tyrimo anketą sudaro socialinių ir demografinių duomenų apie respondentą dalis ir trys pagrindinės turinio dalys, kuriose klausimai ir užduotys skirti atskleisti kalbinėms tiriamųjų nuostatomis dėl BK ir TK (iš viso 45 klausimai) bei kalbinio kontinuumo orientacijai identifikuoti skirta žemėlapiu užduotis⁸. Šiame straipsnyje BK ir TK domenų problemai gvildinti svarbios tiriamųjų pasirinktos į klausimus dėl BK ir TK vartosenos sričių bei pačių tiriamųjų ir jų vertinamų asmenų (tėvų, draugų ir mokytojų) BK ir TK kompetencijos įverčiai. Kiti tyrimo duomenys bus pristatomi kituose pranešimuose ir straipsniuose.

Anketos klausimyne derinti klausimai su Likerto semantinio diferencialo vertinimo skalėmis. Pasirinkta tipinė uždaroji septynių balų vertinimo skalė, kurioje 7 balai reiškia

visišką pritarimą, 1 – visišką nepritarimą (žr. 1 schemą); semantinio diferencialo skalėje – 7 balai reiškia stipriausią pozityvų vertinimą, 1 – stipriausią negatyvų vertinimą (žr. 2 schemą).

Semantinio diferencialo skalė taikyta klausimuose, skirtuose išsiaiškinti tiriamųjų, jų tėvų, mokytojų, draugų BK ir TK kompetenciją (7 – puikiai moka vs 1 – visiškai nemoka); BK ir TK tinkamumą namų, draugų, mokyklos domenuose (7 – tinkama vs 1 – netinkama ir kt.).

Trečiojoje dalykinėje anketos dalyje tiriamųjų nuostatas dėl domenų atskleidžia tiriamųjų pusiau atvirųjų klausimų pasirinktys. BK ir TK vartoseną privačiuose ir viešuosiuose domenuose išryškėja iš tiriamųjų pasirinkčių, kur jie vartoja BK ir TK. Vienoje klausimų grupėje vartosenos pasirinkčių sąrašas tiriamiesiems sudarytas, vadovaujantis Susanos Gal etnografinio tyrimo, atlikto Austrijos ir Vengrijos pasienio Obervarto mieste (1979 m.), skirto kalbų (vokiečių vs vengrų) kaitai tirti, duomenimis, t. y. tiriamiesiems numatyti potencialūs pašnekovai; kitoje klausimų grupėje pagal tą patį modelį tiriamiesiems apibrėžti ir pašnekovai, ir

⁸ Tyrimo anketos saugomos Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Lietuvių filologijos katedroje.

galimi pasirinkti kodai, tik vietoje skirtingų kalbų nurodyti kalbos variantai (plg. Swann 2003, p. 161–162). Pažymėtina, kad šioje anketos dalyje tiriamieji galėjo rinktis kelis atsakymo variantus.

Tiriamųjų atsakymuose pasitaikė netikslumų ir neaiškumų. Suvedant duomenis jie įvardyti klaidomis. Taip suvestinėse apsibrėžtos kelių tipų klaidos. Viena iš klaidų – vertinimo skalėje nepateiktas nė vienas vertinimas (klausias neatsakytas). Toks neatsakytas klausimas vertintas 0 balų ir skaičiuotas į bendrą vidurkį. Vertinimo skalėje ne visi respondentai apsiribojo semantiniame diferenciale teikiama balais ir kai kuriais atvejais įrašė savo įverčių, pvz., 5,5. Tokie įverčiai apvalinti pagal aritmetinį principą.

4. Tyrimo rezultatai

4.1. BK ir TK kompetencija

Esama vs nesama kokio nors kodo kompetencija yra tiesioginė nuoroda į potencialų kodo gyvybingumą. Taigi klausimų grupės, skirtos identifikuoti BK (1.1. *Ar moki bendrinę kalbą?* 1.2. *Ar tavo tėvai moka bendrinę kalbą?* 1.3. *Ar tavo draugai moka bendrinę kalbą?* 1.4. *Ar tavo mokytojai moka bendrinę*

kalbą?) ir TK (2.1. *Ar moki tarmę?* 2.2. *Ar tavo tėvai moka tarmę?* 2.3. *Ar tavo draugai moka tarmę?* 2.4. *Ar tavo mokytojai moka tarmę?*) kompetenciją, leidžia apibendrinti pirminę BK ir TK vartotojų bendruomenėje struktūrą.

Abiejų amžiaus grupių tiriamųjų BK ir TK kompetencijos įverčiai (žr. 2 ir 3 lenteles) atskleidžia, kad abu kodai bendruomenėse yra vienokiu ar kitokiu laipsniu aktyvios raiškos. Prisiminus Philippe'o Blanchet ir Nigelio Armstrongo (Blanchet, Armstrong 2006, p. 254) dialekto vartotojų klasifikaciją, galima teigti, kad tokie aukšti TK kompetencijos įverčiai, leidžia pagrįstai įtarti nuolatinis aktyviuosius dialekto vartotojus bendruomenėse, nes tik reali raiškos patirtis gali užtikrinti tokias nuoseklias nuostatas. Be abejo, realų kodų sklaidumą galima būtų apibendrinti tik remiantis tiesioginių stebėjimų duomenimis, tačiau faktas, kad tiriamieji *a priori* deklaruoja pakankamai gerą savo pačių BK ir TK kompetenciją, taip pat apibendrina gerą kitų diskurso dalyvių (ir savo bendraamžių – solidarumo domenas; ir vyresniųjų bendruomenės narių – izoliuotasis bei instrumentinis domenas (žr. 2 lentelę)) TK ir BK kompetenciją, yra pakankamai infor-

2 lentelė. BK kompetencijos įverčiai*

	BK kompetencijos įvertinimas	Tėvų BK kompetencijos įvertinimas	Draugų BK kompetencijos įvertinimas	Mokytojų BK kompetencijos įvertinimas
	<i>Bendroji nuostata</i>	<i>Izoliuotasis domenas</i>	<i>Solidarumo domenas</i>	<i>Instrumentinis domenas</i>
VarP	5,79	6,49	5,84	6,85
VarJ	6,05	6,36	5,69	6,01
TelP	5,94	6,2	5,4	6,46
TelJ	5,58	5,97	5,06	6,5

*Lentelėje esantys trumpiniai: VarP – varėniškių paauglių tiriamųjų grupė, VarJ – varėniškių jaunuolių tiriamųjų grupė, TelP – telšiškių paauglių tiriamųjų grupė, TelJ – telšiškių jaunuolių tiriamųjų grupė.

3 lentelė. TK kompetencijos įverčiai

	TK kompetencijos įsivertinimas	Tėvų TK kompetencijos įvertinimas	Draugų TK kompetencijos įvertinimas	Mokytojų TK kompetencijos įvertinimas
	<i>Bendroji nuostata</i>	<i>Izoliuotasis domenas</i>	<i>Solidarumo domenas</i>	<i>Instrumentinis domenas</i>
VarP	4,47	5,4	4,51	6,25
VarJ	5,2	5,62	5,07	5,6
TelP	5,41	6,01	5,45	5,84
TelJ	5,78	6,1	5,65	5,99

matyvus. Iš to galima konstatuoti tarminės raiškos vitališkumą.

Reikia pasakyti, kad aiškesnių skirčių tarp skirtingų amžiaus grupių tiriamųjų ir skirtingų regionų tiriamųjų įverčių negalima įžiūrėti. Vadinasi, galima teigti, kad tiriamųjų nuostatos turi šiokių tokių universalų pobūdį ir gali būti vertinamos kaip bendrosios jaunosios kartos įsitikinimų tendencijos. Žinoma, būtina pažymėti, kad nuostatose gali reikštis tik deklaratyvi tiriamųjų pozicija, neatitinkanti kalbinės tikrovės, tačiau simuliuojami įverčiai vargu ar būtų tokie panašūs tarpusavyje.

4.2. BK ir TK izoliuotajame (namų) domene

Kodų vartojimo kontekstai konceptualizuotini kaip vaidmenų, pačių tipiškiausių konkrečiame domene, santykiai. Izoliuotajame (namų) domene kodo parinktį lemiantys

veiksniai, pvz., socialinis artumas, mažiausia atvirojo prestižo įtampa, kalbinis saugumas, kartų skirtis, iš esmės charakterizuoja namų domeno socialinių veikėjų (pvz., tėvai ↔ vaikai, brolis / sesuo ↔ sesuo / brolis, seneliai ↔ vaikaičiai ir pan.) santykius. Taigi iš tiriamųjų nuostatų, atskleidžiančių, ar BK ir TK yra tinkamos raiškos namų aplinkoje, komunikacijoje su tėvais, ar šios raiškos yra pasirenkamos, bendraujant su tėvais, broliais/seserimis, seneliais, galima identifikuoti BK ir TK konkurencinę schemą.

Taigi per tyrimą Varėnoje ir Telšiuose aiškintasi, ar BK ir TK yra tinkamas bendrauti su tėvais (žr. 4 lentelę). Tinkamumo pripažinimas dar nebūtinai žymi, kad domene funkcionuoja atitinkama raiška, tačiau, manytina, kad daugiau mažiau objektyvūs polinkiai visgi atskleidžiami. Labai ryškių skirčių telšiškių ir varėniškių atsakymuose neužfiksuota. Izoliuotajame (namų) domene telšiškių ir varėniškių aplinkoje

4 lentelė. BK ir TK tinkamumas izoliuotajame (namų) domene

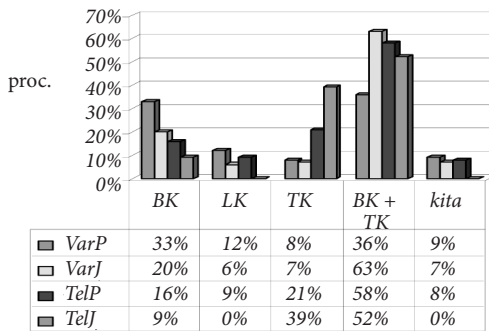
	Su tėvais BK	Su tėvais TK
	TINKA	TINKA
VarP	6,16	5,42
VarJ	6	5,15
TelP	5,72	5,28
TelJ	5,14	6,13

BK ir TK sklaidos indeksai yra panašūs (žr. 4 lentelę).

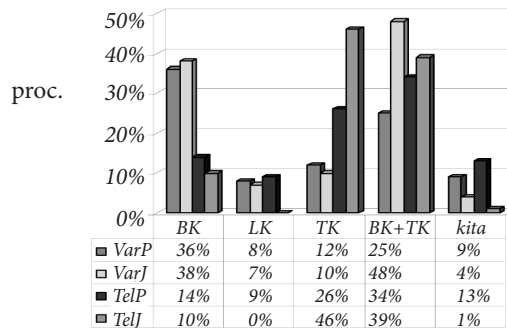
Atsakydami į trečiosios kalbinių nuostatų tyrimo anketos dalies klausimus (3.5. *Kaip kalbi namie su tėvais?* 3.6. *Kaip kalbi namie su broliais, seserimis?* 3.7. *Kaip kalbi namie su seneliais?*) tiriamieji deklaravo, kad izoliuotajame (namų) domene ir BK, ir TK yra tapę integralia kalbinės raiškos dalimi. Reikia pasakyti, kad tyrimo duomenys tik parodo, kokios jaunosios kartos varėniškių ir telšiškių nuostatos, tačiau, kaip iš tikrųjų tiriamieji kalba, lieka neaišku. Norint sužinoti, ar nuostatos lydi kalbiniai

faktai, reikėtų išsamesnių ir objektyvesnių tyrimų, nes mokiniai gali deklaruoti vienokias nuostatas, o iš tikrųjų bendrauti kitaip. Kita vertus, visiškai ignoruoti išsąkomų preferencijų nederėtų, tokią išžvalgą formuluoti skatintų pats nuostatų pobūdis, t. y. tiriamieji žymėdami raiškų pasirinktis nebuvo monotoniški, vadinasi, tikėtina, kad jų pasirinktys atspindi raiškų realybę.

Iš telšiškių preferencijų galima teigti, kad BK izoliuotajame domene yra beužleidžianti vietą TK (žr. 3, 4 ir 5 schemose). Vėlgi būtina pažymėti, kad tyrimo duomenys atskleidžia tik tiriamųjų nuostatas, ar nuostatoms

3 schema. BK ir TK izoliuotajame (namų) domene (kai pašnekovai yra tėvai)⁹

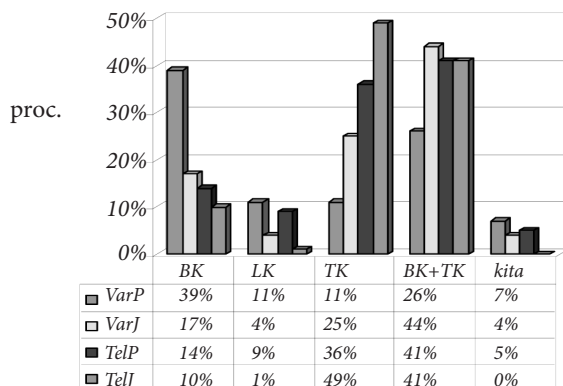

4 schema. BK ir TK izoliuotajame (namų) domene (kai pašnekovai yra broliai, seserys)

⁹ Tarp galimų pasirinkčių tiriamiesiems buvo pateikta ir literatūrinė kalba (LK). Šis konceptas į kodų pasirinkčių sąrašą įtrauktas pirmiausia orientuojantis į Žemaitijos tiriamuosius, nes, kaip rodo ankstesni

perceptyviosios dialektologijos tyrimai, paprasti kalbos bendruomenės nariai šį konceptą vartoja bendrinės kalbos reikšme (Aliūkaitė 2007, p. 155, 158, 192, 197).

5 schema. BK ir TK izoliuotajame (namų) domene (kai pašnekovai yra seneliai)

realiai atitaria raiškos empirika, negalima būti visiškai tikriems, šis klausimas tirtinas taikant tiesioginius metodus. Kita vertus, negalima nepaisyti to, kad tiriamieji yra pakankamai nuoseklūs. Ir identifikuodami BK ir TK kompetenciją (žr. 4.1. straipsnio skirsnį), ir deklaruodami abiejų raiškų tinkamumą namų domene (žr. 4 lentelę), ir išsakydami savo preferencijas, tiriamieji iš esmės paliudija, kad abi raiškos yra gyvybinės, o tikslesni realios distribucijos scenarijai apibendrintini tik atlikus tiesioginiais metodais pagrįstus tyrimus. Būtina pridurti, kad negalima būti visiškai tikriems, kad ir patys BK ir TK terminai paprastų vartotojų sąmonėje yra adekvatūs sisteminėms šių kategorijų apibrėžtims. Taigi operuojant gautais duomenimis, galima numatyti tolesnius keliakrypčius tyrimus, tarp jų ir BK

bei TK conceptualizavimo paprastų kalbos bendruomenės narių požiūriu tyrimus.

4.3. BK ir TK solidarumo (draugų) domene

Kalbant apie jaunąją kartą reikia pasakyti, kad solidarumo domeno raiška yra labai svarbi pirmiausia todėl, kad liudija tam tikras mados tendencijas. Vadinasi, šio domeno raiškos iš dalies atitinka kodų vitališkumo perspektyvą.

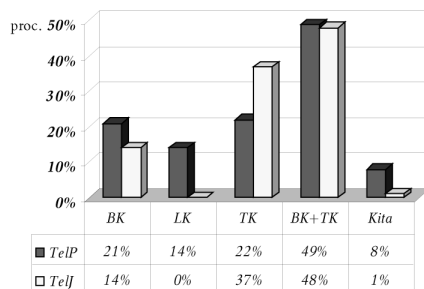
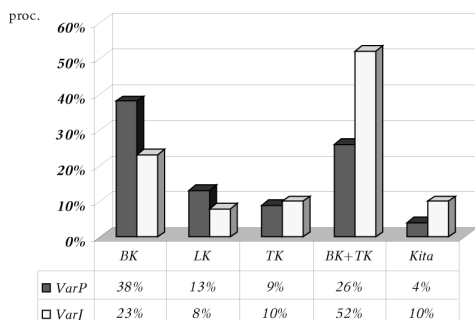
Iš tiriamųjų atsakymų aiškėja, kad jaunieji respondentai nelinkę privilegijuoti solidarumo domeno BK ar atvirkščiai – TK (žr. 5 lentelę).

BK ir TK realizacija solidarumo (draugų) domene nėra labai skaidi. Iš to, kokią raišką tiriamieji linkę pasirinkti su draugais per pertraukas mokykloje ir kieme ar būreliuo-

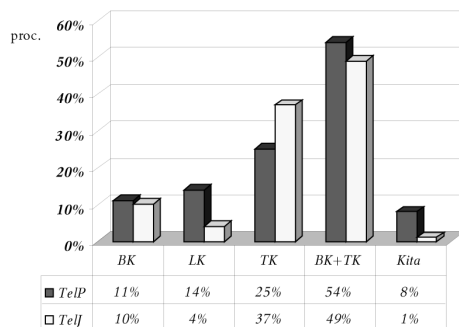
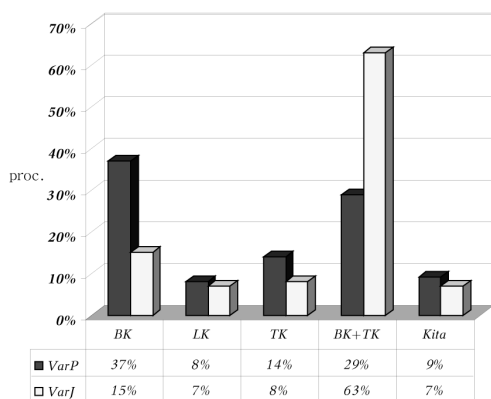
5 lentelė. BK ir TK tinkamumas solidarumo (draugų) domene*

	Su draugais BK	Su draugais TK
	TINKA	TINKA
Dz paaugliai	5,44	5,03
Dz jaunimas	5,35	5,67
Ž paaugliai	5,24	5,55
Ž jaunimas	4,67	6,02

* Lentelėje esantys trumpiniai: Dz – Varėnos (dzūkų) tiriamųjų grupė, Ž – Telsių (žemaičių) tiriamųjų grupė.

6 schema. BK ir TK solidarumo (draugų) domene (per pertraukas)

7 schema. BK ir TK solidarumo (draugų) domene (kieme, būreliuose)

se, galima teigti, kad iš esmės aplinka nėra labai svarbus veiksnys diferencijuoti raišką. Galima tik pažymėti, kad paauglių grupė labiau linkusi į BK raišką, o jaunuolių grupė į TK raišką arba pramaišiu vartoja TK ir BK (žr. 6 ir 7 schemas). Be to, svarbu pridurti, ypač kalbant apie telšiškius, kad solidarumo domene fiksuotina lygiavertė BK ir TK konkurencija, netgi TK stumia BK į periferiją.

4.4. BK ir TK instrumentiniame (švietimo) domene

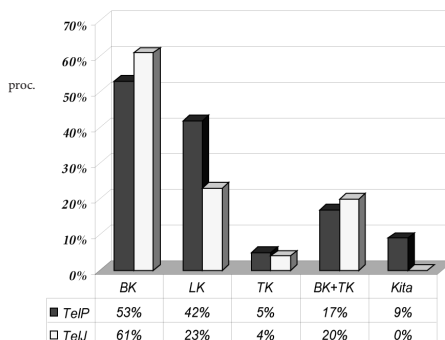
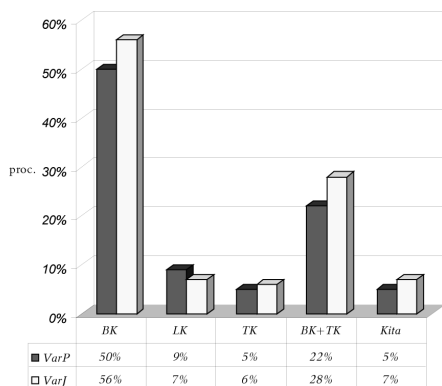
Kaip jau užsiminta, švietimo domenas *a priori* priklausytų oficialiųjų domenų paradigmam, taigi TK raiška tokiuose domenuose

teoriškai menčiau tikėtina nei privačiųjų domenų paradigmoje. Kaip rodo kitų kraštų tyrimų duomenys, tokia preskripcija nebūtinai yra tiksli.

Tiriamųjų atsakymai į klausimus, skirtus identifikuoti BK ir TK sklaidą instrumentiniame domene, rodo, kad BK pozicijos švietimo domene yra gerokai tvirtesnės nei TK (žr. 6 lentelę). Be to, svarbu pažymėti, kad abiejų amžiaus grupių ir abiejų regionų tiriamieji yra pakankamai nuosaikūs net ir pritardami imperatyviai nuostatai, kad BK su mokytojais ne tik tinkamas, bet ir būtinas kodas (žr. 6 lentelės priešpaskutinę ir paskutinę skiltis).

6 lentelė. BK ir TK tinkamumas ir būtinumas instrumentiniame (švietimo) domene

	Su mokytojais BK	Su mokytojais TK	Su mokytojais BK	Mokykloje BK
	TINKA	TINKA	REIKIA	REIKIA
Dz paaugliai	6,18	4,74	5,94	5,38
Dz jaunimas	6,1	4,63	5,08	5,43
Ž paaugliai	6,36	4,32	6,14	5,88
Ž jaunimas	6,35	4,3	6,03	5,9

8 schema. BK ir TK instrumentiniame (švietimo) domene

Reikia pasakyti, kad TK nėra visiškai ignoruojamas ir šiame domene. TK tinkamumo su mokytojais komunikacijai įverčiai leistų pagrįstai teigti, kad tarminė raiška tarp jaunosios kartos atstovų nėra konotuota neigiamai. Tokia išvalga svarbi TK ir BK ideologinės vertės socialiniame kontekste aspektu.

Daugiau kaip pusė abiejų amžiaus grupių ir abiejų regionų tiriamųjų teigia besirenką BK bendrauti su mokytojais (žr. 8 schemą). Taigi tiriamųjų deklaruojamas kalbinis elgesys atitaria išsakyta nuostatai – BK tinkamas ir reikiamas kodas su mokytojais¹⁰.

¹⁰ Atkreiptinas dėmesys į tai, kad be BK ir TK tarp tiriamųjų (ypač jaunųjų žemaičių) gana gyvas ir literatūrinės kalbos (LK) konceptas. Tokie rezultatai skatintų patyrinėti socialinius kalbos konceptus apskritai tarp jaunųjų kalbos bendruomenės narių.

5. Apibendrinimai

Eilinių kalbos bendruomenės narių – jaunųjų telšiškių ir varėniškių – BK ir TK kompetencijų ir vartosenos konceptualizavimas rodo, kad XXI amžiaus pradžioje BK ir TK domenų opozicija vartotojų sąmonėje nėra aiški ir griežta. Manytina, kad taip yra todėl, kad pakito TK *rinkos vertė*. Šią išvalgą ypač pagrindžia aukšti TK tinkamumo vartoti tam tikruose domenuose (plg. izoliuotajame, solidarumo) įverčiai.

BK dalijasi su TK izoliuotuoju (namų) domenu. Tyrimo imtis neleidžia formuluoti vienareikšmių išvalgų dėl kintančios TK vertės socialiniame kontekste, tačiau pakankamai aukšti pačių tiriamųjų, jų tėvų TK kompetencijos įverčiai bei deklaruojamos kodų pasirinktys bendraujant

su tėvais, broliais ir seserimis, seneliais yra pakankamai informatyvios. Iš jaunųjų telšiškių ir varėniškių nuostatų visiškai pagrįstai konstruotina konkurencinė BK ir TK schema namų domene. Iš tyrimo duomenų matyti, kad Žemaitijoje TK izoliuotajame (namų) domene dažniau pakeičia BK negu Dzūkijoje.

Negalima būti visiškai tikriems, kokius turinius jauniesiems telšiškiams ir varėniškiams žymi konceptai BK ir TK, taigi labai tikėtina, kad konkurencinė raiškos schema namų domene yra ne dvinarė. Manytina, kad TK konceptas paprastiesiems kalbos vertintojams gali apibendrinti ir tarminį kodą, ir pusiau tarminį kalbėjimą. Svarstyti- nas ir BK koncepto turinys paprastų kalbos vertintojų požiūriu. Tačiau tai jau kitų, pirmiausia tiesioginių, tyrimų užduotis. Iš pristatomo jaunųjų telšiškių ir varėniškių nuostatų tyrimo pagrįstai galima teigti tik tai, kad šie konceptai (BK ir TK) yra neabejotinai skiriami tarpusavyje, nes kitaip nebūtų fiksuojamos skirtingos pasirinkčių tendencijos kituose domenuose.

BK dalijasi su TK solidarumo (draugų) domenu. Iš tyrimo duomenų matyti, kad Žemaitijoje šiame domene intensyvesnė turėtų būti TK sklaida. Šias išvalgas patikslintų tyrimai su imtimis iš skirtingų regiono punktų bei tiesioginių metodų tyrimai.

Literatūra

ALIŪKAITĖ, D., 2007. *Tarminis kalbėjimas ir bendrinė kalba: objektyviųjų ir subjektyviųjų skirtumų kultūrinė vertė*. [Rankraštis]. Daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, filologija (04H). Vilnius: Vilniaus universitetas.

BLANCHET, P.; ARMSTRONG, N., 2006. The Sociolinguistic Situation of 'Contemporary Dialects of French' in France Today: An Overview of Recent Contributions on the Dialectalisation

BK ir TK konkurencija solidarumo (draugų) domene yra labai reikšminga. Galima teigti, kad solidarumo domenai – tai tapatybės kūrimo sritis. Vadinas, jei TK tinkamumas nekvestionuojamas jauno žmogaus tapatumui reikšti, galima pagrįstai kalbėti apie tarmių renesansą. Ši mintis jokiū būdu nereiškia, kad tarminiai kodai XXI amžiaus pradžioje yra vitališkesni negu XX antroje pusėje, tačiau palankios nuostatos yra tiesioginė nuoroda į TK išlikimą.

Instrumentiniame (švietimo) domene dominuoja BK, tačiau TK nėra visiškai ignoruojamas ir jame. Tam tikrą įtampą tarp nuostatų ir kalbinės elgsenos galima numanyti iš to, kad jaunesni respondentai, kvalifikavę ir TK kaip tinkamą kodą komunikacijai su mokytojais, pripažinę mokytojų TK kompetenciją, visgi deklaravo besirenką BK bendrauti su mokytojais. Vadinas, viešumo vs privatumo, oficialumo vs neoficialumo skirtys vis dar išlieka patys aiškiausi BK ir TK parinkimo veiksniai¹¹.

¹¹ Panašius apibendrinimus dėl kintančių tarminių nuostatų bei tarminių kodų sklaidos domenuose formuluoja ir kitose Lietuvos miestuose vykstantys tyrimai tyrėjai. Plg. mokslinio projekto „Kalbų vartojimas ir tautinė tapatybė Lietuvos miestuose“ vykdytojai konstatuoja, kad „tarmės vartojimo ir mokėjimo polinkių tyrimas atskleidė iš esmės palankų požiūrį į tarmes“ (Kliukienė 2010, p. 104). Taip apibendrintos kauniečių, klaipėdiečių ir vilniečių nuostatos.

of Standard French. *French Language Studies*, 16, 251–275.

COUPLAND, N., 2010, Language, Ideology, Media and Social Change. In: K. JUNOD, D. MAILLAT, (ed.). *Swiss Papers in English Language and Literature* 24. Tübingen: Narr, 55–79.

FISHMAN, J. A., 1972. The Relationship Between Micro- and Macro- sociolinguistics in the Study of Who Speaks What Language to Whom

and When. In: J. B. PRIDE & J. HOLMES, (ed.). *Sociolinguistics*. Harmondsworth: Penguin Books Ltd., 15–32.

FISHMAN, J. A., COOPER, R. L., MA, R., 1971. *Bilingualism in the Barrio*. Bloomington: Indiana University Press.

HABERLAND, H., 2005. Domains and Domain Loss. In: B. PREISLER, A. FABRUCIUS, H. HABERLAND, S. KJÆRBECK, K. RISAGER, (ed.). *The Consequences of Mobility*. Roskilde: Roskilde University, 227–237.

HAGEN, A. M., 1989. Frisian and Education in the Netherlands. In: J. CHESHIRE, V. EDWARDS, H. MÜNSTERMANN, B. VELTENS, (ed.). *Dialect and Education: some European Perspectives*. Clevedon: Multilingual Matters, 48–61.

INOUE, F., 1997. Market Value of Languages. *Japanese Linguistics*, 2 (October), 40–61.

INOUE, F., 1998. Language Market and its Basic Mechanisms. *Area and Cultural Studies*, Vol. 57, 83–103.

JEFFERY, Ch., MESTHRIE, R., 2007. Domains of Language Use: A Fundamental Concept for Framing Language Policy in South Africa. *English and Multilingualism in South African Society*. Papers from the English National Language Body of PanSALB, 2 February.

KLIUKIENĖ, R., 2010. Tarmės mieste: mokėjimas, vartojimas ir kalbinės nuostatos. In: RAMONIENĖ, M., (red.). *Miestai ir kalbos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 91–105.

PRAKAPIENĖ, D., 2007. *Demografijos pagrin-dai*. Kaunas: Šviesa.

PREISLER, B., 2005. Deconstructing ‘The Domain of Science’ as Sociolinguistic Entity in EFL Societies: The Relationship between English and Danish in Higher Education and Research. In: B. PREISLER, A. FABRUCIUS, H. HABERLAND, S. KJÆRBECK, K. RISAGER, (ed.). *The Consequences of Mobility*. Roskilde: Roskilde University, 238–248.

SWANN, J., 2003. Language Choice and Code-switching. In: MESTHRIE, R., SWANN, J., DEUMERT, A., LEAP, L. W. *Introducing Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 148–183.

VAN DE CRAEN, P., HUMBLET, I., 1989. Dialect and Education in Belgium. In: J. CHESHIRE, V. EDWARDS, H. MÜNSTERMANN, B. WELTENS, (ed.). *Dialect and Education – some European Perspectives*. Clevedon: Multilingual Matters, 13–29.

VENSKIENĖ, A., 2008. Lietuvos jaunimo etnografinis-lokalinis tapatumas XXI a.: geografinės apibrėžtys ir kilmė. *Lituanistica*, t. 54, Nr. 1 (73), 88–99.

Daiva Aliūkaitė

Vilniaus universitetas, Lietuva

Moksliniai interesai: geolingvistika, perceptyvioji dialektologija, sociolingvistika

Jolanta Valikonė

Vilniaus universitetas, Lietuva

Moksliniai interesai: sociolingvistika, taikomoji kalbotyra

Daiva Aliūkaitė

Vilnius university, Lithuania

Research interests: geolinguistics, perceptual dialectology, sociolinguistics

Jolanta Valikonė

Vilnius university, Lithuania

Research interests: sociolinguistics, applied linguistics

BENDRINĖS KALBOS IR TARMĖS DOMENAI

Santrauka

Straipsnio objektas – bendrinės kalbos (BK) ir tarminio kalbėjimo (TK) domenai. Straipsnyje laikomasi požiūrio, kad domenai tai ekstralingvistinė, labiau žyminti veiklą, o ne vietą, diskurso situaciją, o ne kalbą, kategoriją. Antono M. Hage-

STANDARD LANGUAGE AND DIALECT DOMAINS

Summary

The object of the paper is Standard Language and dialect domains. *Domain* is understood as an extralinguistic category that concerns activity rather than place; a discursive situation rather than mere language. The trinomial domain classification extended by Anton M. Hagen (*instrumental public*

no trinarė domenų klasifikacija („instrumentiniai viešieji“ domenai, pavyzdžiui, mokykla, viešosios institucijos, pokalbiai su nepažįstamaisiais; „solidarumo“ domenai, pavyzdžiui, draugai, kaimynai, kolegos; „izoliuotieji“ domenai, pavyzdžiui, šeima) tampa straipsnio organizacine schema ir struktūruoja atliekamą analizę.

Mokslinės diskusijos pagrindas – jaunimo kalbinių nuostatų tyrimo duomenys. Iš viso tyrime dalyvavo 302 respondentai iš Varėnos „Ryto“ vidurinės mokyklos ir Telšių „Atžalyno“ vidurinės mokyklos.

Tyrimo duomenys yra gauti taikant netiesioginį metodą, taigi formuluojamos išvalgos neturi griežto imperatyvumo – tai labiau prielaidos holistiniam BK ir TK domenų tyrimui, taikant ir tiesioginius, ir netiesioginius metodus kartu.

Iš tyrimo duomenų matyti, kad BK ir TK domenų opozicija eilinių jaunosios kartos atstovų sąmonėje nėra aiški ir griežta. Tikėtina, kad taip yra todėl, kad pakito TK *rinkos vertė*. Aukšti TK tinkamumo vartoti tam tikruose domenuose (pvz., izoliuotajame, solidarumo) įverčiai pagrindžia tokį pastebėjimą.

Tyrimo imtis (302 tiriamieji) neleidžia formuluoti vienareikšmių išvalgų dėl kintančios TK vertės socialiniame kontekste, tačiau pakankamai aukšti pačių tiriamųjų, jų tėvų TK kompetencijos įverčiai bei deklaruojamos kodų pasirinktys bendraujant su tėvais, broliais ir seserimis, seneliais yra pakankamai informatyvios. Iš jaunųjų telšiškių ir varėniškių nuostatų visiškai pagrįstai konstruotina konkurencinė BK ir TK schema izoliuotajame (namų) domene.

Tyrimas parodė, kad BK dalijasi su TK ir solidarumo (draugų) domenu. Ši konkurencija yra labai reikšminga. Solidarumo domenas – tai tapatybės kūrimo sritis, vadinasi, jei TK tinkamumas nekvėstionuojamas jauno žmogaus tapatumui reikšti, galima pagrįstai kalbėti apie tarmių renesansą.

Iš tyrimo taip pat išryškėja, kad viešumo vs privatumo, oficialumo vs neoficialumo skirtys vis dar išlieka reikšmingi BK ir TK parinkimo veiksniai, taigi instrumentiniame (švietimo) domene dominuoja BK.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: bendrinė kalba, tarminis kalbėjimas, domenas, kalbinės nuostatos.

domains, e.g., school, public institutions, conversations with strangers; *solidarity domains*, e.g., friends, neighbours, colleagues; *separate domains*, e.g., family) serves as an organizational scheme that has structured the analysis performed. The empirical basis for the scientific discussion was formed by the research data of youth language attitudes. 302 respondents from Varėna 'Rytas' and Telšiai 'Atžalynas' compulsory schools took part in the test. The data for the research was obtained with the use of indirect method, that is why the formulated insights are not strictly imperative; they should be considered rather as hypotheses for the holistic Standard Language and dialectal language domain analysis that could embrace both the direct and indirect methods.

The research data show that in the consciousness of the ordinary representatives of the younger generation, opposition between the Standard Language and dialect domains is not clear or strict. This might be due to the alteration of the 'market value' of the dialectal language. High rates of the dialects' suitability in certain domains (e.g., separate; solidarity) do confirm such an observation. The sample of the research does not allow a formulation of any one-sided insights due to an altering value of dialectal language in the social context. However, rather high level of competence of the respondents and their parents as well as the declared code selections when communicating with grandparents, parents, brothers and sisters are informative enough. No doubt, the language attitudes of young people may serve as a sufficient basis for a construction of the competitive Standard Language and dialectal language schemes in a separate (i.e., home) domain. The analysis showed that Standard Language and dialectal language share the solidarity (i.e., friends') domain. Indeed, such competition is very significant. The solidarity domain is the realm of identification formation; in other words, if the acceptance of a dialect usage is not questioned in regard to a young person's expression of identity, it is reasonable to speak about the dialect renaissance in Lithuania. On the other hand, the analysis reveals that such opposites as publicity/privateness and officiality/unofficiality still remain significant factors for the selection of Standard Language or dialectal language. Hence, Standard Language dominates within the instrumental domain.

KEY WORDS: Standard Language, dialectal discourse, domain, language attitudes.

Įteikta 2012 m. liepos 15 d.